

## МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Білошицький В. І.

завідувач кафедри загальновійськових дисциплін

ВІТІ НТУУ «КПІ»

У статті розглянуто проблеми методології цивільно-військових відносин як політологічної концепції. Представлені сутність та специфіка формування системи таких відносин в Україні. Підкреслено важливість їх подальшої оптимізації з метою набуття Україною стабільних демократичних якостей.

В статье рассмотрены проблемы методологии гражданско-военных отношений как политологической концепции. Представлены сущность и специфика формирования системы таких отношений в Украине. Подчеркнута важность их дальнейшей оптимизации с целью приобретения Украиной стабильных демократических качеств.

The problems of methodology of civilly-military relations as the political conception are enlightened in the article. An essence and specialty of forming of the system of such relations in Ukraine are clarified. The importance of their subsequent optimization with the purpose of acquisition by Ukraine of stable democratic qualities is being emphasized.

**Ключові слова:** українська національна військова ідея, цивільно-військові відносини, національні цивільно-військові відносини, мілітарна політика, консолідуєча діяльність соціально-політичного суб'єкта, демократичний цивільний контроль, безпекоцентрична модель світу.

**Актуальність.** Проблема цивільно-військових відносин (ЦВВ) сама собою є універсальною, але має специфіку прояву у кожній країні. Для України ця проблема і нова, і в той же час історично відома, оскільки усталеними національними цінностями є самовіддане служіння Вітчизні, військовий захист рідної землі та свого народу. Проголосивши демократію вищою суспільною цінністю та конституційно визначеною ознакою державності, Україна поставила собі за мету розбудувати сучасні ЦВВ відповідно до кращих світових стандартів з урахуванням власного історичного досвіду.

Звернення до проблематики ЦВВ в Україні пояснюється як необхідністю розбудови нової незалежної держави, так і необхідністю реставрації в суспільній свідомості української національної військової традиції, мілітарної культури суспільства в цілому. Згадка про мілітарну культуру не є зайвою з огляду на фактичну мілітаризацію сучасного світу, збереження за війнами та військовими конфліктами статусу універсального регулятора міждержавних (міжнаціональних) взаємин.

**Мета.** Показати ЦВВ як предмет відповідної політологічної концепції та спеціалізований вид соціально-політичної діяльності, спрямованої на вирішення оборонних завдань; окреслити сутність ЦВВ; вказати на демократичний цивільний контроль (ДЦК) як механізм їх реалізації в умовах демократичного державотворення; уточнити особливості та специфіку становлення ЦВВ в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** Проблеми ЦВВ стають все помітнішими у загальному масиві інформаційних джерел, які представляють еволюцію воєнної сфери незалежної України. Такий масив утворюють наукові, нормативно-правові та науково-публіцистичні джерела, які у більшості випадків взаємодоповнюються за змістом та суттю.

Своєрідність ЦВВ в Україні обумовлена загальнолюдськими моральними цінностями, необхідністю соборності України, чітко позначеними орієнтирами національної, духовної свободи, незалежності та самостійності її народу, православним менталітетом.

Концепція ЦВВ у науковому сенсі є складовою політичної науки. Це дещо нова тема політологічного знання, але вона органічно вписується у сутність політології. Виходячи з цього, наукова концепція ЦВВ ґрунтується на таких засадах: має свій предмет дослідження; представлена термінами, поняттями, категоріями, що відповідають об'єкту дослідження, тобто має свій науковий апарат; визначає методологічну основу, яка властива саме цьому предмету дослідження; пропонує принципи пояснення значної кількості явищ, фактів, прикладів войовничості, мілітарної поведінки суспільства та ставлення до цього усієї спільноти.

Політологічна концепція ЦВВ – це комплекс знань про закономірності, принципи, методи, механізми, засоби та способи регуляції мілітарної політики суспільства, логіку поведінки різних соціальних спільнот та особистостей з військових питань, а

також про зв'язки та взаємодію між ними, що сприяють реалізації життєвих інтересів, задоволенню потреб людей, спрямованих на забезпечення безпеки існування, безпеки самого життя. Таким чином, це система знань, що відображає таку соціальну реальність, таку суспільну діяльність, підсумком якої є досягнення особливої мети: гарантувати безпеку існування громадян, забезпечити оборону країни, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості. Це здійснюється через консолідацію цивільної (громадської, суспільної) та військової (військової) сфер соціальної реальності. Саме таке єднання позначається терміном «мілітарна діяльність суспільства» на противагу «мілітаризації», яка означає підпорядкування політичного, економічного й соціального життя процесам мілітаризації та підготовки до війни.

Враховуючи змістовну складність ЦВВ, дані відносини в Україні доречно розглядати з кількох позицій. Наприклад, як: соціально-політичний процес, суспільний факт, явище; здобуток культури, історії українського суспільства; досвід цілеспрямованого створення війська як гаранта незалежності спільноти, нації; напрямок політичної науки, що вивчає взаємини між громадянським суспільством та військовою сферою; знання про розвиток, формування та вдосконалення мілітарних відносин, а також методи, форми та закономірності цього процесу; наукові знання, що є відображенням відповідного політичного процесу; розділ політології як навчальної дисципліни, що має свій зміст, структуру, цілі тощо.

Дидактично-виховну мету навчального розділу про ЦВВ в Україні можна визначити через необхідність: а) висвітлення їх сутності як соціально-політичного явища, визначення історичних витоків і традицій вітчизняного досвіду збройного захисту й оборони; б) виховання у молоді (захисників Вітчизни) високих морально-патріотичних якостей, формування духовно розвинутої особистості воїна. Духовність збройного охоронця безпосередньо пов'язана з національним духом, національною культурою, національною ідеєю, патріотизмом, що є фундаментальним положенням в системі ЦВВ.

Важливим структурним елементом наукової концепції ЦВВ є методи (регулятивні принципи), на яких вона ґрунтується, з яких виходить і якими керується. До таких принципів доцільно віднести:

- об'єктивність як необхідну умову досягнення істини, забезпечення незалежності змісту знань від суб'єктивних показників людської діяльності;
- логічність, яка підкреслює системність становлення ЦВВ, вказує на їх цілісність, складність, єдність структурних зв'язків та історичних залежностей;
- соціальність, яка обґрунтовує необхідність та можливість визначити сенс дій певного соціально-політичного суб'єкта, який реалізує насамперед власні інтереси, потреби, ідеали, цінності;
- історизм, який передбачає вивчення ЦВВ в Україні як таких, що постійно розвиваються, змінюються у часі, детермінуються суперечностями суспільного життя. Будь-які мілітарні явище, факт, подія, персоналія можуть бути зрозумілим, вірно визначеним за умови їх розгляду в конкретній історичній ситуації, у відповідних історичних зв'язках з іншими явищами, подіями, з конкретним досвідом історії;
- науковість, яка означає процес відображення дійсності в поняттях та категоріях. Фактично, це процес розроблення наукового знання, а також утворення системи перевірених практикою знань, що являють собою об'єктивну істину.

Опорними категоріями концепції ЦВВ в Україні, які вказують на її суть, визначають мету, завдання, предмет дослідження, є такі:

а) загально-філософські категорії – суспільство, соціум, народ, нація, людина, особистість, політика, соціальний інститут, влада, держава, демократія, соціально-політична практика, соціальна діяльність тощо;

б) універсальні соціокультурні категорії – національна свідомість, сенс життя, спосіб життя, соціальний конфлікт, свобода, гуманізм, щастя, добро, відповідальність, обов'язок тощо;

в) специфічні поняття та категорії – українська національна військова ідея, національні цивільно-військові відносини, мілітарна поведінка суспільства, військова (оборонна) діяльність соціально-політичного суб'єкта, демократичний цивільний контроль, морально-патріотичні якості, духовно розвинута особистість воїна тощо.

Важливим елементом концепції ЦВВ є висвітлення організаційного забезпечення цих відносин на різних історичних етапах. Механізм їхнього формування, розвитку, вдосконалення пов'язаний із залученням до цього процесу в різні історичні епохи різних соціально-політичних суб'єктів. Розвиток ЦВВ, ефективність оборонної діяльності значною мірою залежать від якості таких суб'єктів, які в більшості випадків

являють собою консолідуючу соціально-політичну силу. Її призначенням є зміцнення, усталення, закріплення ЦВВ, згуртування спільноти для посилення оборонно-захисної мети діяльності. Консолідуючу роль у різні часи виконували вожді, князі, церква, козацька старшина, самоврядні землі, сама громада, народні комісаріати, уряди, політичні партії.

Констатуючи наявність консолідуючого суб'єкта в системі ЦВВ, слід уточнити структуру відносин такого типу. В історичній та фаховій літературі переважає думка про їхню двоелементність, одночасний прояв особливостей цивільної та військової сфер. На нашу думку, третім важливим елементом у структурі ЦВВ слід вважати консолідуючу соціально-політичну силу. Саме цей елемент реалізує, передусім, цивільний контроль над військовою сферою, через нього відбувається подальша демократизація відповідних взаємин, матеріальне забезпечення, опікування сім'ями, дітьми військовика, військовими пенсіонерами, ветеранами тощо. Нарешті, розвиток і вдосконалення самої військової сфери ґрунтується на консолідуючій політико-соціальній силі.

Розвиток концепції ЦВВ в Україні як різновиду наукового знання відбувається в умовах зіткнення різних думок, переконань, ідей. Дається взнаки закритість окремих тем в недавньому минулому, недоступність відповідної інформації. Не буде перебільшенням вказати на чітку синхронізацію процесів українського державотворення, розбудови національного війська, оптимізації ЦВВ. Як наслідок, не існує переконливих аргументів вважати тематику ЦВВ у вітчизняному варіанті їх прояву достатньо опрацьованою.

В сучасній Україні специфіку ЦВВ досліджують А.Бірюченко, В.Говоруха, О.Гончаренко, В.Горбулін, В.Гречанинов, А.Деркач, А.Єрмоленко, У.Ільницька, А.Литвиненко, С.Орлов, Г.Перепелиця, В.Скворцов, М.Сунгуровський, М.Требін, І.Храбан та ін. Щоправда, українські дослідники менше переймаються ґенезою, історичними питаннями ЦВВ. Вони аргументовано віддають перевагу модернізації ЦВВ, встановленню демократичного контролю над цими взаєминами, показують важливість ефективних засобів регулювання взаємодії Збройних Сил та громадськості, механізмів налагодження двосторонніх контактів, створення нової моделі зв'язків української армії з населенням, комплексно досліджують репутацію війська, яка є регулятивним елементом системної взаємодії силової структури з суспільством. Вчені не обминають увагою і тенденції розвитку сучасного світового політичного процесу, виявляють специфіку етапів розвитку війська в умовах глобалізації.

В Росії проблематика ЦВВ також стала продуктом пострадянського розвитку цієї країни. Деякі з російських дослідників висвітлюють окремі грані ЦВВ, не переймаючись поясненням суті ключових категорій («військове» та «цивільне»), вважаючи їх такими, що вже є визначеними та усталеними. Дехто з авторів, протиставляючи ці поняття, наголошує на існуванні різних світів – «світу цивільних», «світу військових», «сфери цивільного і військового життя» [1]. Треті здійснюють спроби систематизувати дослідження різних авторів з метою створення комплексної концепції ЦВВ. У цьому контексті слід вказати на праці В.Серебрянікова, Ю.Дерюгіна, О.Арбатова.

Доцільно підкреслити наступну особливість наукового осмислення проблематики ЦВВ. У попередній країні дослідження на тему ЦВВ не проводилися. Навпаки, широко пропагувалася ідеологічна єдність усього суспільства, де військовики живуть у повній злагоді з цивільними співгромадянами, спільно підтримують партійну й державну політику, дотримуються єдиної комуністичної ідеології, є рівноправними господарями країни, де військові мають високий соціальний статус, реально відчувають на собі увагу й турботу уряду та всієї цивільної спільноти [2]. Це стосувалося не лише України, а й будь-якої іншої радянської республіки.

Сучасна картина ЦВВ в Україні певною мірою детермінується досвідом радянського періоду. Проте апелювати виключно до радянського досвіду розбудови збалансованих, якісно досконалих ЦВВ – це ґносеологічна пастка, яка не дозволяє усвідомити їхню реальну сутність.

Слід наголосити, що 90-і й так звані «нульові» роки стали періодом широкого вторгнення в український науково-інформаційний простір численних західних підходів до характеристики ЦВВ (концепцій, шкіл, нормативно-правових документів). Саме тоді український читач отримав змогу познайомитись з роботами Б.Абрахамсона, Г.Кюммеля, Х.Ласуелла, А.Лукхема, С.Лунна, Е.Фостера, С.Хантінгтона, Дж. Шерра, М.Яновіца та ін. авторів, які розглядали не лише проблеми ЦВВ в західних країнах, а й можливості перенесення демократичного досвіду щодо їх налагодження в нові незалежні держави Східної Європи.

Часовим рубежем, починаючи з якого термін «цивільно-військові відносини» став широко використовуватись у наукових студіях, слід вважати 1957 р. Саме тоді С.Хантінгтон (США) опублікував працю «Солдат та держава: теорія та політика цивільно-військових відносин», яка стрімко набула світового визнання. Саме тоді, у 50-і роки ХХ ст., відбулося переосмислення та необхідне політологічно-історичне узагальнення чималого фактологічного матеріалу періоду Другої світової війни на тему участі професійних військовослужбовців у внутрішніх та міждержавних політичних процесах. Це стосувалося практично кожної воюючої країни, й поза сумнівом – держав «Великої трійки» (Великобританії, СРСР, США). Політичні позиції генералітету в країнах, що здобули перемогу, були надзвичайно впливовими. Наприклад, у СРСР у 1945 р. налічувалось 12 Маршалів Радянського Союзу, що являло собою ризик удатного існування для наявного політичного режиму.

Інтерес американських науковців до участі вищих військових посадовців у політичному процесі власної країни додатково пояснювався перемогою Верховного головнокомандувача експедиційними силами союзників у Європі (1944-1945 рр.), генерала армії Д.Ейзенхауера на президентських виборах 1953 р. (був Президентом США у 1953-1961 рр.). Світ не могла не турбувати ймовірність нової милітаризації світу в умовах ескалації Холодної війни та інтенсивного ракетно-ядерного переозброєння провідних армій. Нагальним ставав пошук компромісу між милітократією та демократією в умовах створення реальних технологій самознищення людства.

На Заході існувала небезпека закріплення милітократії як варіанту автократичного режиму всупереч демократичним очікуванням більшості населення. Таке становище вимагало наукового осмислення й термінового вироблення практичних рекомендацій стосовно поєднання двох складових політичного процесу – демократизації й демілітаризації суспільного життя, що варіативно можна позначити як необхідність ствердження збалансованих цивільно-військових відносин у повоєнному світі.

Однією з фундаментальних тез американського фахівця стало визначення двох чинників (імперативів), що безпосередньо впливають на формування й спрямованість розвитку воєнних інституцій у будь-якому суспільстві. Ними є функціональний імператив (залежить від рівня загроз існуванню суспільства, в тому числі воєнних факторів) та соціальний імператив (визначає провідні соціально-політичні сили, запропоновані ними ідеології, впливові суспільні інституції тощо) [3].

С.Хантінгтон запропонував систему, що давала змогу встановити баланс між компетенцією військових та всеосяжним політичним верховенством цивільних. За його визначенням, це «об'єктивний контроль». С.Хантінгтон рекомендував, щоб цивільне керівництво надало професійним військовим значну автономію в тактичній та оперативній сфері в обмін на їхнє повне та безумовне підпорядкування цивільному контролю в питаннях політики та «великої стратегії».

Пізніше цей підхід розвинули інші західні фахівці – М.Яновіц, Б.Абрахамсон, Д.Бленд, С.Файнер, С.Андрескі, Дж. Барк [4].

Ґрунтовні дослідження ЦВВ як «сектору безпеки», що представлені у працях С.Хантінгтона та М.Яновіца, отримали поширення далеко за межами західного світу. На наш погляд, саме цими міркуваннями пояснюється лідерство американських науковців у теоретичному осмисленні цивільно-військових відносин та розробці практичних методик з питань їхньої оптимізації.

Складна історія українського народу, його історична доля, особливості становлення української нації, невідгні зовнішньополітичні обставини затьмарили, принизили значення військових поривів, військових намагань, та й взагалі – військову історію України, яка у якості невід'ємного елемента включає в себе історію взаємин громади та війська. Розглядаючи напрацювання української історичної науки, доводиться формулювати висновок про вторинність теми ЦВВ у загальній палітрі історичних досліджень.

Чи не першою спробою висвітлення ставлення нації до своєї армії була оприлюднена у 1936 р. у Львові колективна праця «Історія Українського війська», що стала першим та єдиним у своєму роді виданням, амбітним за задумом, популярним за зовнішнім оформленням та критично-науковим за змістом. Основним автором цієї праці став І.Крип'якевич (1886-1967), професор Львівського університету ім. І.Франка та академік Академії наук УРСР. Перші ескізи, статті, повідомлення з історії військової справи вчений почав опубліковувати ще наприкінці 20-х років. Щоправда, його дослідження були більше спрямовані насамперед на військовий, а не загальний політико-соціальний аспект історії, де ЦВВ могли б бути окреслені більш рельєфно.



Його співавтори Б.Гнатевич, З.Стефанів, О.Думін, С.Шрамченко дещо суб'єктивно висвітлили воєнні події 1914-1921 рр., оскільки самі брали у них участь [5].

На жаль, не тільки вони, а й багато інших дослідників, відчуваючи на собі ідеологічний тиск, мимоволі, а іноді й свідомо порушували римський принцип – *audiatur et altera pars* (слід вислухати також іншу сторону). Автори, захопившись історією Українських Січових Стрільців, Української Галицької армії, військом Української Народної Республіки, гетьманщини, проігнорували факт існування українських формувань радянської сторони або махновських формувань, у яких українці відігравали не останню роль.

Висновок з такої пізнавальної ситуації є доволі простим: привабливість проблеми не звільняє справжнього науковця від професійних обов'язків давати об'єктивну оцінку будь-якого факту, будь-якої, чи то дружньої, чи то ворожої сторони, проблеми, яка або приваблює, або ж викликає ненависть.

Чому необхідно поєднувати військову історію та проблематику ЦВВ? Багато хто з дослідників виділяє у військовій історії дві сфери – історію війська та історію воєн. Між ними має бути з'єднувальна ланка. Перелік основних предметних питань, з яких складаються основні складові військової історії, свідчить про важливе місце, вагому регулятивну роль ЦВВ у житті суспільства, процесі становлення збройних сил, які і претендують на роль такої ланки. Протягом всієї історії людства (і Україна не є винятком) відносини між людьми в погонах та їхніми цивільними співгромадянами мали, проникаючий, зв'язувальний характер, інтегруючи в єдину конструкцію військові (оборонні) можливості як власне війська, так і громадянського суспільства.

На користь такого припущення свідчить сама історія. Ще в стародавні часи філософія, педагогіка, мистецтво неминуче торкалися взаємин громади і війська, війська і громади. Роль війська в житті суспільства та його зв'язок з громадою завжди мали чи не вирішальне значення для існування людини.

Історія слов'ян дозволяє зробити припущення, що зародження давніх форм войовничості, захисту та оборони від ворогів відбувалася у тій же історичній послідовності та за тією ж логікою, як і в інших народів праіндоевропейської групи, що процеси становлення суспільної людини, формування родового суспільства мають загальні соціогенетичні умови, тенденції та форми соціально-воєнної (точніше соціальної оборонно-бойової або нападницької, агресивної) практики.

Механізмом соціального самозбереження ставало єднання людей, саме його пов'язують із виникненням землеробських общин, перших форм суспільної організації. Група родин, дворищ, що єдналися за принципами економічних та кровних зв'язків, утворювали село (громаду). Як зазначає М.Грушевський, в основі такої локальної сільської організації лежав територіальний принцип. Саме він становив основу для подальшого процесу суспільної оборонної організації, вихідним фундаментом якої стає «город» [6].

Для забезпечення безпеки, для захисту (оборони), місце із кількох сіл огороджували, городили, творили «город» («городище»). Оскільки слов'яни відставали від інших народів з питань озброєння, організації, – вони приділяли увагу будові городів. У цій справі вони були неперевершеними. Чисельністю і якістю городів наші пращури перевершили своїх противників. Як свідчить М.Грушевський, територія України, особливо північна її частина, й досі вкрита великою кількістю городів та їхніх останків. Усього – до півтори тисячі. Недарма скандинави називали Україну «краєм городів» – Гардарікі. Городи давали нашим пращурам надійний і безпечний захист від ворога.

Саме в будівництві городів тісно перепліталися воєнні та цивільні інтереси, а розмежування цивільних та воєнних оборонців було умовним. Городи – це найсильніша на той час сторона воєнної організації нашого народу. Вони забезпечили виживання, мінімізували загрозу поневолення та знищення, обумовлювали можливість свободи та незалежного життя.

На такій основі у суспільній поведінці закріпилася ідеологія реципрокного альтруїзму – таких суспільних відносин, головною функцією, призначенням, суттю яких став безкорисливий захист та оборона общиною кожного індивіда, всієї громади. Саме з цим пов'язані общинний спосіб життя, принципи тодішньої життєдіяльності.

Це віддзеркалилося у конкретних формах общинно-войовничих відносин. Передусім, це були культові форми із різними сакральними атрибутами, що ґрунтувалися на міфологічному світогляді стародавніх слов'ян: боги, свята, культ героя, общинні традиції – святкування перемоги, общинна тризна (пов'язана із культом смерті – загибелі оборонця, вояка). Серед великої кількості богів у першу чергу

виділявся Перун – володар грому й блискавок, безумовно, й покровитель воїнства, зброї. Давньоруські літописи та пізніші християнські твори, українська міфологія вказували також і на бога багатства, покровителя народу й держави – Велеса, Волоса (ймовірно, походить від слова «влада», «володіти»). Велес певною мірою протиставлявся Перунові як богові війни, воїнства, пізніше й княжої дружини.

Культ лицаря-богатиря, общинні традиції, вшанування героїзму на полі бою – це ті чинники, що сприяли збереженню общинного простору, розвитку народності, волелюбного духу народу.

Яскравим прикладом єднання цивільно-військового духу була козаччина, унікальне й неповторне явище. Козаччину дехто з дослідників визначає як військово-політичне утворення, але воно, передусім, є утворенням соціальним з військово-політичною суттю. Радянська історіографія причини виникнення козаччини оцінювала з класових позицій – селянський протест проти панського поневолення. Нинішні дослідники оцінюють мотиви цього унікального явища дещо ширше, але теж не відходять від радянської класової позиції – рішучої незгоди найбільш життєдіяльних національно-свідомих українців, що волею долі опинилися у Дикому полі, з соціально-політичними та економічними реаліями того часу.

Вчені називають такі причини козакування: поривання до особистої свободи як природної умови існування; бунт проти закріпачення, панського насильства, непомірних повинностей; інстинкт національного самозбереження, збурений небезпеками зовнішньої загрози та духовного поневолення [7]. В.Голобуцький, відомий радянський дослідник українського козацтва, також звертає увагу на соціальне гноблення й класовий протест як причини виникнення козаччини, яка пройшла героїчний майже трьохсотлітній шлях аж до останнього вільного подиху Січі, обірваного волею Катерини II [8]. Д.Яворницький, на нашу думку, найточніше оцінив воєнні діяння запорозьких козаків, що прославили себе безсмертними подвигами в боротьбі за віру, народність і Вітчизну [9]. Саме боротьба проти окатоличування, проти ополячення була головним фактором козацького народного протесту, а вихідною основою цієї боротьби було «поривання до особистої свободи як природної умови існування».

Роздуми про історію війська дають можливість зазирнути в основу формування, ґенезу українських ЦВВ. У походженні українського війська саме таке співвідношення – спочатку цивільні, потім військові відносини – є особливо характерними. Військо на території нашої країни виникло, передусім, на потребу суспільства – служити вимогам громади, протидіяти експансії сусідів, боронити людей, їхні здобутки, служити владі, князю. Оскільки український народ споконвіку вів осілий спосіб життя, мав землеробську вдачу, в основному не переймався ідеями завойовництва, агресії, поневолення інших народів, то головною проблемою, що постала перед нашими пращурами була необхідність оборони, захисту. Хоча, підкреслюючи соціально-політичний аспект, не слід забувати про природні, біологічно-психологічні джерела людської войовничості. Інакше не можна пояснити штурхобочні, кулачні бої, бійки «лава на лаву», «вулиця на вулицю», «село на село», інших герців [10].

**Висновки.** Зі специфікою українського життя, перемогами та бідами народу, боротьбою за незалежність і самостійність, стосунками з іншими спільнотами пов'язані основні проблеми військової історії, її періодизація. Феномен ЦВВ в Україні проступає як явище культури суспільства, прояв суспільної свідомості, масового світогляду, менталітету, визначається як цілісний національно-культурний, політично-соціальний історичний процес зі своїми етапами самостійного, самобутнього, оригінального розвитку. Такими етапами (періодами) є наступні.

Архаїчний період, що характеризується природною, стихійно-народною креативністю общинних та індивідуальних форм войовничості з її зв'язком із захистом громади, з магічністю і землею в часи до Київської Русі.

Період формування та величі княжої військової інституції та церковної її підтримки за часів Київської Русі, коли співчутливе, доброзичливе, прихильне, поблажливе, зичливе ставлення до війська, дружини, набуло вигляду загальносуспільного ідеологічно-морального імперативу.

Соціальний самозахист та самозбереження за часів литовсько-польської окупації, коли виявилось соціальне, народне, національне та православне самовизначення українців.

Період козацької войовничості та самоспасіння української нації, ідейною основою чого було православ'я.

Період імперської опіки цивільно-військових відносин на Лівобережжі та Слобожанщині в XVII-XVIII ст.

Період панування загальних цивільно-військових відносин в Російській імперії (кінець XVIII – початок XX ст.).

Період визвольних змагань першої половини XX ст. на західних землях, на Правобережжі України, що ґрунтувалися на ідеї національної народної самооборони та неприйнятті втручання інших держав у життя народу.

Період панування загальносоюзних цивільно-військових відносин в Радянській Україні.

Період становлення та розвитку цивільно-військових відносин у новій незалежній, демократичній Україні.

Саме такі підходи дозволяють створити концептуальну модель ЦВВ в Україні, побачити їхню традиційність, спадковість, специфічність, підкреслити особливості їхнього становлення, пов'язані з історичними чинниками та самобутністю українського народу, вказати на демократичний цивільний контроль як механізм реалізації таких відносин в умовах демократичного державотворення в Україні.

---

---

### **Література**

1. Дайсон Ф. Оружие и надежда / Фрімен. Дайсон. – М.: Прогресс, 1990.
2. Серебрянников В. В. Военные в «гражданском» обществе / В. В. Серебрянников // Социологические исследования. – 1995. – № 6. – С. 87-95.
3. Huntington S. The Soldier and the State: The Theory and Policies of the Civil-Military Relations. – The Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press. – 1957. – 534 p. – P. 2
4. Janowitz M. The Professional Soldier: A Social and Political Portrait. – London: The Free Press of Glencoe Collier-Macmillan Ltd. – 1960. – 464 p.; Abrahamsson B. Military Professionalization and Political Power. – Beverly Hills&London: Sage Publications. – 1972. – 160 p.; Bland D. A Unified Theory of Civil-Military Relations // Armed Forces and Society. – 1999. – Vol. 26, Issue. – 21 p.; Finer S. The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics. – London: Pall Mall Press. – 1962. – 268 p.; Andreski S. Military Organization and Society. – Berkley: University of California Press. – 1968. – 238 p.; Burk J. Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research on Armed Forces and Society // Armed Forces and Society. – 1993. – Vol. 19, Issue 2. – p.167-168.
5. Див.: Історія Українського війська / Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. — Львів: Видання Івана Тиктора, 1936.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн.; Т. I, – К., 1991. – С. 361 – 365.
7. Андрущенко В. Л., Федосов В. М. Запорозька Січ як український феномен. – К.: Заповіт, 1995 – С. 13.
8. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – С. 88-89, 536-538.
9. Яворницький В. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. – К.: Наук. думка, 1990 -1991. – С. 25.
10. Герць, герець – ратоборство, окремі сутички і поєдинки українських козаків перед боєм. Герці оспівані в народних піснях, думах.